

előtt, amelynek tudatában az 1861-es *Ima* rögződött. Ezért érzem fontosnak a *Boże coś Polskę*-nak az egy adott korszakban való pontos elhelyezését.

Írom ezt annak tudatában, hogy Csapláros István példaadó és nem csupán a polonistákat és a „szakmabeli” irodalomtörténészeket, hanem a nagyközönséget is *felvilágosító*, gazdagító munkájának egyik legfőbb erénye, hogy az érzelmi megközelítés elébe helyezi a tudományos pontosságot és igazságot. (Akadémiai Kiadó, 1983).

KOVÁCS ISTVÁN

EMLÉKKÖNYV

„ERDÉLY MINDENESÉ”-RŐL

KÓS KÁROLY „KÖBŐL, FÁBÓL HÁZAT... IGÉKBŐL VÁRAT”

(IN MEMORIAM KÓS KÁROLY 1883–1983)

Antológia? Írói breviárium? Emlékkönyv? — Nem könnyű meghatározni a műfaját ennek a kiadványnak, amely Kós Károly születésének századik évfordulója alkalmából jelent meg, hat évvel halála után. A kötet fülszövege „centenáriumi tisztelgésnek szánt antológiának” nevezi, de inkább emlékkönyv, amely Kós Károly írásaiból merített szemelvényeken kívül fejezeteket közöl egész sor író és kortárs Kósról valló emlékezéseiből, részleteket a vele készült interjúkból, s a végén mindenre kiterjedő életrajzot és pályaismertetést nyújt Kós Károly „Kilenc évtized”-éről, Sas Péter tollából, akit a borítólapon „fiatal kutatóként” aposztrofál.

Kós Károly kétségtelenül a 20. századi erdélyi magyar szellemi élet egyik legjelentősebb, legérdekesebb, legsokoldalúbb alakja volt. A kötet felét, másfélszáz lapját kitevő írásaiból, amelyek között éppúgy szerepelnek részletek szépirodalmi műveiből (a *Varjú-nemzettség* éppen az 1984-es Könyvhétre jelent meg új kiadásban, *Budai Nagy Antal* című drámáját nemrég a magyar televízió is bemutatta), mint elvi írások, emlékezések, levelek, beszédek, lépésről lépésre kibontakozik sajátos pályája, művészi és politikai hitvallása. Kós építész-mérnöknek készült, ezen a pályán indult is el, és nagy álma az idegenből átvett minták helyett a sajátos magyar nemzeti építészeti stílus megteremtése volt. „... én az építészetet vállaltam annak idején a magam egyetlen, szívem szerinti hivatásomnak... olyankor voltam igazán boldog, amikor építészeti problémáival foglalkozhattam” — írta 80. születésnapján, amikor a Magyar Építőművészet az építészeti munkását, a „kutyabőrös építőt” köszöntötte benne, akinek legfőbb

alkotásait a budapesti Állatkert nem egy stílusos épülete, a zebegényi római katolikus templom, saját legendás sztánai otthona, a Varjúvár, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum és a kispesti munkás- és tisztviselőtelep központi tere reprezentálja.

Ezt a pályát bővítik ki aztán páratlanul sokoldalúvá a történelmi sorsfordulatok, a kisebbségi sors hazafias hivatásparancsa. Kós Károly az erdélyi magyar művészek között ama kevesek közé tartozott, akik állhatatosan (és áldozatosan) vállalták a kisebbségi sorsot az 1. világháború után is, halálukig Erdélyben maradtak, és ott árasztották szét varázsos hatásukat, mindig éppen azt az ügyet szolgálva, amelyet a történelmi szükségszerűség tárt eléjük. Amikor – számára váratlanul – 1938-ban *Országépítő* című, Szent Istvánról szóló regényéért Baumgarten-díjat kap, köszönőlevelében elmondja, hogy sorsszükségből lett íróvá, sokféle megpróbáltatás közepette. „Így lett az építészből nyomdagrafikus, aztán napilapban cikkíró, néha politikaívezcikk-író is: aztán novellista, aztán regényíró. Közben lapkiadó, könyvkiadó, szerkesztő s végül ... drámaíró is ... Szükségünk volt írókra és irodalomra. A mi irodalmunkra, mely az erdélyi magyar kisebbség életért való politikai munkája ... itt és számomra ez az egyetlen szerszámom maradt, mellyel dolgozhattam, a kenyérért, és ez az egyetlen biztos fegyverem a magyar életért való munkában ...” Mint ismeretes, Kósnak fontos szerepe volt az Erdélyi Szépművészi Céh irodalompolitikai jelentőségű megszervezésében és ügyvitelében is.

Olyan művész volt, aki mindenekelőtt szolgálni akart, hasznosnak lenni törekedett. A kötet szemelvényeiben fokról fokra nyomon lehet kísérni művészetfelfogásának kialakulását. A bevezető tanulmány (*Ars poetica*, 1963.) a l'art pour l'art elvével szemben arról vall, hogy „az igazi író minden időben népének élő és ható lelkiismerete volt”. Egy 1908-as írásában a segesvári, torockói, székelyföldi és kalotaszegi szász és magyar építészet alapján kijelenti, hogy „Népművésztünk alapja a középkor művészete, nemzeti művésztünk alapja a népművészet.” Ebből a népművészetből akarta kibontakoztatni, újjáteremtetni az új magyar nemzeti építészetet, Lechner Ödön mellett, de az ő „mézeskalács szecessziójá”-val szemben. A művészi elvekhez hozzátartozik „a művész aktív közösségi élete a társadalom szolgálatában”, amire különleges alkalmat szabott ki a kisebbségivé váló erdélyi magyar sors. Így vált Kós politikussá, így lett „az erdélyi magyarság mindenese”. Az ő példája is arra figyelmeztet, hogy magyar írónak lenni Erdélyben többet jelent, mint a hazai irodalomban.

A kötet Kós írásaiból válogatott szemelvényei ízelítőt adnak a sajátos erdélyi patriotizmusból. Ennek három fő összetevője van. Az első maga az erdélyi táj. Megragadó olvasni, milyen szerelem me

szól, vall a Temesváron született Kós Erdély — és főként „önként választott szülőföldjének”, Kalotaszegnek minden rögéről, hegyéről, házáról. „... amikor a *Varjú-nemzetséget* írtam, nem gondoltam másra, és nem tettem mást, mint szeretettel és lehető hűségesen felrajzoltam benne úgy, ahogy láttam és tudtam a kicsi kalotaszegi világot: a hegyeket és erdőket, a földet és a népet, melyet én vállaltam, és amely cserében vállalt engem, és amelynek mindent köszönhetek, amely bennem emberi és művészi érték.”

Patriotizmusának másik összetevője a cselekvő szeretet az e tájon élő nép iránt — elsősorban természetesen a magyarság iránt —, de sohasem nacionalista ellentétben a velük évszázadokon át sorsközösségben élő többi néppel, a románokkal és szászokkal. Írásaiban kétezer esztendő érdélyi öntudat nyilvánul meg, amelyet annak idején transzszilvanizmusnak neveztek. „... mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön érdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel, tudunk számolni minden helyzettel, tudunk kormányozni, és tudunk nehéz vereségek után talpra állani. Erőnket ösmerjük, nem becsüljük azt túl, de nem is kicsinyeljük, sokszor próbáltuk, mennyit bírnak...” Ebbe a sorsközösségbe beletartozik minden Erdélyt lakó nép, de ő mindenestire féltékenyen, kemény öntudattal őrzi, dédelgeti azt, ami szokásokban, nyelvben, öltözékben, építészetben, kopjafákban sajátosan, székelyesen magyar. Ez az érdélyi öntudat szólal meg „Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához” 1921-ben intézett kiáltványában is (*Kiáltó szó*), amelyben a trianoni békeszerződés nyomán teljes tanácsstalanságba sülyedt érdélyi magyarság számára életes szavakkal meghirdeti a nemzeti autonómiát, mintegy feltételeként a Romániába való pozitív, építő beilleszkedésnek. Az imént is ebből idéztünk.

Kós kedvenc kifejezése a „magyar nemzettársadalom”. Ezen a magyarságot „mint pártokon, világnézeteken, elfogultságokon, társadalmi osztályokon és gazdasági rétegeken felül álló sajátos emberi kultúrközösséget” érti. Éppen ennek a kultúrának, nyelvnek és művészetnek a becslése (és hatása műveire) patriotizmusának harmadik vonása. Említettük: a magyar építőművészet megújulását is az érdélyi népművészetre akarta alapozni, és az érdélyi nyelv formálta saját stílusát is. Már fiatalkori értekező prózájában feltűnik az izes érdélyi zamat és valami édes zeneiség. „... írói nyelvemet — írja *Ars poeticájában* — egyrészt a kalotaszegi népnyelv és a székely népballadák, másrészt az egykori Szenczi Molnár Albert, Heltai Gáspár, Mikes Kelemen és Arany János, illetve a korosztályombeli Ady Endre és Móricz Zsigmond formálták ki...”

A kötet második felében sorjázó kortársi emlékezések — Móricz Zsigmondtól Kárpáti Aurélon, Debreczeni Lászlón, Nyirő Józsefen,

Molter Károlyon, Ignác Rózsán, Beke Györgyön, Kemény Augusztán, Szász Istvánon, Benkő Samun át Károlyi Amyig — és interjúk, valamint a kötet-összeállító Sas Péter említett tanulmánya szerencsésen egészítik ki annak a hallatlanul gazdag, sokfelé ágazó tevékenységű, ritka hosszú emberéletnek panorámáját és annak a sajátos egyéniségnek a szellemképét, amely már Kós saját írásaiból is kibontakozott. (Az emlékkönyv címidézete Kányádi Sándor *Kós Károly arcképe alá* című verséből való.) Ezzel a „szabálytalan” művészi pályával kapcsolatban önkéntelenül fölvetődik a kérdés: Mi jobb: ha a művésztelenség egyetlen művészeti ágra koncentrálna tevékenységét, abból fejtve ki a maximumot, vagy ha — mint Kós Károly — egyszerre több területen kamatoztatja sokoldalú tehetségét? A problémafelvetés, természetesen, „akadémiai kérdés”: nyilván mind a két lehetőség lehet szerencsés, teljes értékű. Csak az a kedvezőtlen eset, ha egy kevésbé értékes tevékenység károsan befolyásolja, nem engedi tökéletesen kibontakozni az értékesebb tehetségterületet. Kós nem ez az eset. Kós Károly éppen attól Kós Károly, hogy oly sokoldalúan bontotta ki művészi és emberi képességeit. Életművét kétségtelenül a történelmi szükségszerűség, Erdély 20. századi sorsa alakította ilyen sokrétűvé: ha nem következnek be szűkebb pátriájának történelmi sorsfordulatai, művészpályája alighanem simán haladt volna az építész-mérnök vonalán. Ám éppen sokoldalúságával vált pályája történelmi jelentőségűvé, s ő maga — már csak matuzsálemi koránál és sajátos, markáns megjelenésénél fogva is — szinte jelképpé már a kortársak szemében: az öntudatos, szenvedélyes, vállalkozó kedvű, kitartó és ezermester erdélyi patrióta szimbólumává.

Az emlékkönyv — vegyességében is — méltó és értékes emléket állít ennek a különleges életműnek. Sas Péter bizonyára a legjellemzőbb megnyilatkozásokat válogatta bele Kóstól is, kortársaitól is, saját tanulmánya pedig, objektív adatszerűségével, nemcsak Kós életének és pályájának, hanem egyúttal az erdélyi magyarság 1918 utáni politikai és szellemi életének is miniatűr, de számunkra igen tanulságos foglalata. Általában: aki elolvassa ezt a színes-vegyes emlékkönyvet, sokkal érzékletesebben fogja ismerni és értőbb szemmel fogja felmérni az egész romániai magyar irodalmat, politikai és közművelődési életet, 1920-tól kezdve szinte napjainkig. Kár, hogy az egyébként szép kiállítású kötet kisebb hiányosságokat mutat. Tudjuk, hogy az ilyesfajta könyv nem „tudományos” kiadvány; de azért egy kicsivel több gondosság árán filológiaiilag pontosabb kiadás készülhetett volna belőle. A kortársaktól idézett szemelvényekről célszerű lett volna közölni: hol, mikor jelentek meg (vagy melyek jelennek meg itt először nyomtatásban, ahogy a borítólap jelzi). A kötet végére legalább Kós műveinek bibliográfiája odakíváncozott volna. A két-tucatnyi illusztráció — nagyrészt Kós műveinek reprodukciója vagy

fényképe — szép, de a címlap felakadt szemű arcképe helyett bizonyára szerencsésebbet is lehetett volna találni. S ha már közli a kötet az Erdélyi Helikon 10. találkozóján részt vettek érdekes csoportképét 1937-ből, a képen látható alakok nevét is fel kellett volna tüntetni. A Sas Péter tanulmányában szereplő latin mondás (Tempora *mutamur* [mutantur helyett] et nos mutamur in illis) bizonyára csak nyomdai szedéshiba. Bár ehhez összehasonlítás híján nincs jogunk: Kós Károly szövegeiben néhány közönséges nyelvtani hiba némi kétséget ébreszt a pontos szövegközlést illetően. (*Magvető Kiadó*, 1983.)

MAKAY GUSZTÁV

POMOGÁTS BÉLA: A TRANSZILVÁNIZMUS

Az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban megjelent kötet alcíme szerint az Erdélyi Helikon ideológiájáról szól. Bátor és úttörő vállalkozás Pomogáts Béláé, hiszen nemcsak annak vagyunk tanúi, hogy az utóbbi években mily mértékben megnőtt az érdeklődés a romániai magyar irodalom múltja iránt, de annak — kiváltképp napjainkban — még inkább, hogy (divatos megjelöléssel élve) fölgyorsult ez az érdeklődés.

Mindez nem csupán mennyiségi növekedést jelent, hanem még inkább az igényt az elmélyült elemzésre. Pomogáts Béla történelmi kategóriaként kezeli ezt a sajátos romániai-erdélyi jelenséget, mely egyszerre jelent ideológiát, irodalmat, kitárulkozni akarást és befelé fordulást, a múlt iránti fokozott érzékenységet és a jelen problémáival azonos hullámhosszon való találkozni vágyást. Sok-sokféle burokból kell kihámozni a lényeges mozzanatokat; hiszen nem egységes ideológiáról van szó, korántsem egységes értékrendszerszemléletről stb. Ilyképpen — s nagyon helyesen — Pomogáts Béla nem törekedett arra, hogy egyetlen, akár definíciószerűen tömörített választ adjon az általa is feltett kérdésre: mi is a transzilvánizmus?

Tanulmányából (a Bevezetésből és a szépen komponált, négyes tagozódású fejezetrendszerből) kitűnik: mennyi, s mily nagy változásokon ment át ez a fogalom — transzilvánizmus. Alig akad(t) valamire való cikk, tanulmány, eszmefuttatás, a húszas évektől — máig fölvezethetően, amelyeket ne irritált volna e jelenség lényege, vagy annak újra- és korszerűen vett értelmezése. E sorok írója igen